

Johan Rudolph
Thorbecke

De uitdagers van Thorbecke en de strijd om het nieuwe liberalisme

Rond 1870 zochten jonge liberale politici met een pleidooi voor een actievere overheid de confrontatie met de liberale staatsman Thorbecke. Een korte geschiedenis van deze sociaal-liberalen avant la lettre.

door Coen Brummer

Op zaterdag 11 februari 2017 onthulde minister-president Mark Rutte midden in een flinke sneeuwbus het Thorbecke-standbeeld op het Lange Voorhout in Den Haag. Met het beeld, dat uitkijkt over de Hofvijver en het Torentje, eert de stad de man die niet alleen Nederland zijn grondwet schonk in 1848, maar ook in de vijftiende eeuw vorm gaf aan het liberalisme en onze politieke cultuur. In zijn toespraak noemde minister-president Rutte de plaatsing van het standbeeld een daad van 'historische gerechtigheid' en roemde hij 'de grootste staatsman en parlementair politicus die Nederland ooit heeft gekend.'

Terechte eer, passend in de canonisering van de staatsman die al kort na zijn overlijden op 4 juni 1872 begon. Maar het zou zonde zijn als de status die we Thorbecke toedichten ons het zicht zou ontnemen op de kritiek die hij in zijn nadagen kreeg. Die biedt namelijk een interessant perspectief op de ontwikkeling van het Nederlands liberalisme. Jonge liberalen zochten de confrontatie, omdat ze de oude staatsman te conservatief vonden. Ze introduceerden argumenten en principes die een grote rol speelden in de totstandkoming van het 'progressieve' liberalisme. Hun zorgen en oplossingen zijn vandaag, anderhalve eeuw later, dan ook nog buitengewoon herkenbaar. Een geschiedenis in twee Kamerredes.

'Ach wat, die kerel is versleten!'

Kritiek op Thorbecke is van alle tijden, maar in de loop van de jaren zestig van de negentiende eeuw liepen de spanningen binnen de liberale gelederen snel op. Steeds meer districten kozen 'jonge' liberalen in de Tweede Kamer. Mannen als

Isaac Fransen van de Putte en Jan Kappeyne van de Coppello mengden zich volop in debatten, kwamen op voor hun eigen districten en stelden zich als nieuwkomers allesbehalve terughoudend op. Deze stijl van politiek bedrijven was niet naar de smaak van de oude Thorbecke. De verhouding tussen oude en jonge liberalen bereikte een dieptepunt toen Fransen van de Putte als Koloniënminister in Thorbecke's tweede kabinet een koninklijk besluit naar de Kamer stuurde zonder Thorbecke's goedkeuring. De val van het kabinet die daaruit volgde, was een teken aan de wand. Het gezag van Thorbecke was niet langer vanzelfsprekend. Toen een oud-minister tegen Fransen van de Putte zei dat hij Thorbecke onheus bejegende, reageerde deze met: 'Ach wat, die kerel is versleten!'

Volgens Thorbecke draaide de kritiek van dit 'jonge Holland', zoals de nieuwe liberalen werden genoemd, niet om een filosofisch verschil van beginselen, maar om persoonlijke motieven. Na de val van het kabinet noteerde hij in zijn aantekeningen graag eens een programma te zien. Dat programma zou niet lang op zich laten wachten. De primeur was voor een 32-jarige Groninger die op dat moment amper een jaar Kamerlid was.

Van Houtens *Leitmotiv*

Samuel van Houten was in februari 1869 gekozen tot Kamerlid voor het district Groningen. Zijn vader zat in de gemeenteraad en Provinciale Staten en was een aanhanger van Thorbecke. Na het overlijden van zijn vader nam Van Houten zijn zetel over in de Groningse gemeenteraad. Hij promoveerde op zijn tweeëntwintigste op een proefschrift over de staathuishoudkunde, schopte het tot wethouder, en bestreed in de jaren voor zijn Kamerlidmaatschap de gevestigde liberale orde met scherpe artikelen. In zijn eerste grote toespraak in de Kamer trok hij deze lijn door.

‘Hij begreep dat Thorbecke zich eerst had gericht op de totstandkoming van de grondwet – maar nu was het tijd om verder te kijken’

Van Houten nam het woord tijdens de begrotingsbehandeling voor het jaar 1870. De Kamerbankjes waren drukbezet, het voltallige kabinet was aanwezig en ook Thorbecke had plaats genomen tussen zijn collega-Kamerleden. Het zittende kabinet Van Bosse-Fock was immers door hem geformeerd.

In zijn rede citeerde Van Houten uitvoerig uit een toespraak die Thorbecke had gehouden in 1844 over het hedendaags staatsburgerschap. Thorbecke had destijds gezegd dat het beginsel van algemeen stemrecht ‘in de staatsgeschiedenis onzer eeuw’ zou liggen. Het moest ‘gestadig, schoon trapsgewijze’ verwezenlijkt worden. Maar, zei Thorbecke destijds, als rijk en arm niet dichter naar elkaar toe zouden groeien en het stemrecht nooit bereikbaar werd voor degenen die geen ‘uitwendige goederen’ bezaten, dan was wetgeving die iedereen onder voorwaarden staatsburgerschap bood weinig meer dan ‘ironie’.

Daar was Van Houten het vijftienvijftig jaar later helemaal mee eens. Hij kon zich prima vinden in het censuskiesrecht, maar het was de taak van de overheid dit bereikbaar te maken voor burgers. Hij begreep dat Thorbecke zich eerst had gericht op de totstandkoming van de grondwet. Maar nu was het tijd om verder te kijken. De verdeling van welvaart en stemrecht was in 1844 dan misschien een ‘zwarte stip op de horizon’, het was anno 1869 uitgegroeid tot ‘een dreigende onweerswolk’. En de regering? Die beoefende ‘struisvogelpolitiek’. Ze deden niets aan de ‘sociale kwestie’, de schrijnende armoede en slechte leefomstandigheden in de steden. Zo bleef het algemeen kiesrecht natuurlijk ver weg.

De oude liberalen onder Thorbecke hadden een organisch ideaal van de samenleving: de politiek stelde juridische kaders, waarbinnen burgers, scholen, kerken en andere organisaties zelf hun weg moesten vinden. Van Houten had een andere visie. ‘Is de treurige toestand waarin de maatschappij zich in vele opzichten bevindt en het lijden van talrijke volksklassen ook een gevolg van de wetgeving? Kan die toestand veranderen, kan het leed verzacht, verminderd worden door de werkzaamheid des wetgevers?’, vroeg hij zich retorisch af.

Van Houten somde zijn wensen op. Het organisatieverbod of coalitieverbod moest uit het wetboek van strafrecht worden geschrapt. Zo zou het arbeiders niet langer verboden zijn collectief op te komen voor een loonsverhoging, desnoods door middel van stakingen. Ook vond Van Houten dat de belastingen te veel drukten op de ‘minge-goden’ in plaats van op de ‘meergegoden’. De

dienstplicht moest op andere leest geschoeid, omdat nu talloze jongeren werden weggehouden van hun dagelijks werk. Tot slot zei Van Houten dat als het ideaal van het algemeen stemrecht niet tijdig trapsgewijs dichterbij gebracht werd, er een ramp stond te gebeuren. 'Houdt men een voortgang naar verwezenlijking van het beginsel al te lang tegen, dan wordt de historische ontwikkeling verbroken en komt men in de periode van de revolutie, met sprongen voor- en met sprongen achterwaarts.' Tot dusver had Van Houten geen vertrouwen dat de regering zou leveren. 'De naaste toekomst schijnt mij toe [...] stilstand te zijn.' Later noemde Van Houten de toespraak het *Leitmotiv* van zijn politieke leven. En Thorbecke? Die hield het hele debat zijn mond.

Kappeyne's overtuiging

Na Thorbecke's overlijden in 1872 trad het kabinet De Vries-Fransen van de Putte aan, maar ook dit kabinet viel na onenigheid onder liberalen. Het conservatieve kabinet Heemskerk-Van Lynden van Sandenburg nam het roer over en diende een begroting in voor 1875. Bij de behandeling hiervan nam Kappeyne het woord. De Haagse advocaat was in de jaren zestig al Kamerlid geweest. Na zijn terugkeer in de jaren zeventig werd hij gezien als *leader* van de liberalen. Toch wilde hij 'niet lastig' zijn voor het kabinet vanwege het enkele feit dat het zijn signatuur niet droeg. Wetsvoorstellen, zo zei Kappeyne, zou hij 'met welwillendheid onderzoeken'.

In zijn rede formuleerde Kappeyne het programma dat hij wilde realiseren zodra de hervormingsgezinde liberalen de meerderheid hadden. Thorbecke had knap de constitutionele staatsinstellingen

veroverd, zei hij, maar nu de liberale grondwet er was, stelde de natie zich de vraag wat deze nieuwe staatsinstellingen haar zouden opleveren. Daarom moest volgens Kappeyne de volgende stap worden gezet. De 'moderne levensbeschouwing' moest in het staatswezen worden doorgevoerd.

Eerdere generaties zagen de staat misschien als 'grote politiemagt', die slechts hoefde te zorgen voor veiligheid van personen en goederen, maar dat beeld was nu verleden tijd, dacht de advocaat. De staat moest zich bezighouden met het 'volksbelang' en de toename van 'kennis, zedelijkheid en rijkdom'.

Dat vroeg om actie op het gebied van gezondheidszorg, openbare werken en, natuurlijk, onderwijs. 'De staat moet zorgen dat voor ieder burger onderwijs verkrijgbaar zij in de openbare school, hetwelk dien burger later in staat zal stellen de taak te vervullen, waartoe hij op rijper leeftijd in de maatschappij geroepen zal worden.'

Het was logisch dat de overheid dit niet alleen kon. Daarom moest de hulp worden ingeroepen van 'particuliere krachten'. Ook moest het niveau omhoog van het 'beambtewezen', de overheidsbureaucratie. 'Want,' zei Kappeyne, 'ieder die met de werking van onze staatsmachine bekend is, zal erkennen dat zij schier gelijk op eene omnibus, door vele paarden getrokken, waarvan de meeste van tijd tot tijd struikelen.' Kappeyne besloot zijn betoog met de opmerking dat de hervormingsgezinden de regering zouden *controleren*, tot zij konden *gouverneren*. In zijn memoires zou Van Houten het pleidooi van Kappeyne een 'lichtpunt in het duisterste deel van dit tijdperk' noemen.

'De staat moest zich bezighouden met het 'volksbelang' en de toename van 'kennis, zedelijkheid en rijkdom''

Jan Kappeyne
van de Coppello

Samuel
van Houten

Aan de Hofvijver

De redes van Van Houten en Kappeyne tonen twee negentiende-eeuwse liberalen die hun beginselen in lijn wilden brengen met de veranderende maatschappij. Mede daardoor doen veel argumenten en redeneringen modern aan. Dit roept de vraag op of we hier te maken hebben met vroege sociaal-liberalen. Die term wordt in de geschiedschrijving meestal gebruikt voor mannen als Goeman Borgesius en Willem Treub: een generatie liberalen van rond 1900 die opnieuw verder wilden gaan met kiesrecht en sociale agenda. Van Houten en Kappeyne worden doorgaans omschreven als 'geavanceerd liberalen'. Maar dit neemt niet weg dat veel van hun redeneringen en argumenten buitengewoon herkenbaar zijn. Het is duidelijk dat hun politieke ideeën een belangrijke stap waren in de afscheiding van de progressief-liberale familie van de oude liberalen, die daarmee verwerden tot een klassiek-liberale familie. Ze zijn daarmee tekenend voor de scheiding der geesten die in de laatste dertig jaar van de negentiende eeuw werd ingezet. Vandaag, in de eenentwintigste eeuw, zien we dat de posities van de huidige liberale partijen hier nog altijd toe te herleiden zijn. Hoe liep het af met Van Houten en Kappeyne? Beide mannen dienden later in hun leven als minister van Binnenlandse Zaken, werkend vanuit het Torentje aan de Hofvijver waar eens de oude Thorbecke zat.

Coen Brummer (@coenbrummer) schrijft een biografisch proefschrift over Samuel van Houten aan het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij werkt bij het Ministerie van Veiligheid en Justitie.

Literatuur

Handelingen Tweede Kamer

J. Drentje, Thorbecke. *Een filosoof in de politiek*, Boom, Amsterdam 2004.

S. van Houten, *Vijfentwintig jaar in de Kamer*, 1-1v, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem 1903-1915.

G. Taal, *Liberalen & Radicals in Nederland 1872-1901*, Martinus Nijhoff, Den Haag 1980.

J. Turpijn, *Mannen van gezag: de uitvinding van de Tweede Kamer 1848-1888*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2008.

S. Stuurman, *Wacht op onze daaden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat*, Bert Bakker, Amsterdam 1992.